

Over de grens

Statelijke inmenging in diasporagemeenschappen
in Nederland

AIVD en NCTV

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Managementsamenvatting	6
1 Statelijke inmenging en de democratische rechtsorde	9
1.1 De bredere context van statelijke inmenging	9
1.2 Het beschermen van de democratische rechtsorde	9
1.3 Verschijningsvormen van statelijke inmenging	10
2 De drijfveren achter statelijke inmenging	15
2.1 Activiteiten richting diasporagemeenschappen: burgerbelang of staatsbelang?	15
2.2 Beïnvloeding van publieke opinie en politiek via diasporagemeenschappen	16
2.3 Financieel-economische belangen	17
2.4 Behoud van eigen autoriteit en bescherming tegen (vermeend) terrorisme	18
2.5 Monitoring van diasporagemeenschappen	19
3 Verschijningsvormen van statelijke inmenging	21
3.1 Transnationale repressie	21
3.2 Ondernijnde beïnvloeding via diasporagemeenschappen	26
3.3 Inlichtingenactiviteiten gericht op diasporagemeenschappen	29
4 Complicerende elementen van statelijke inmenging	33
5 Conclusie: de impact van statelijke inmenging	37
Referenties	40

Managementsamenvatting

Inleiding

Honderdduizenden inwoners van Nederland worden door autoriteiten van andere landen gezien als hun eigen onderdaan omdat zij, of hun ouders of grootouders, daar zijn geboren. Alle inwoners van Nederland hebben, ongeacht hun achtergrond, de rechten die bij onze democratie horen. Zoals vrijheid van meningsuiting, vrijheid van informatie en het recht op demonstratie. Toch kunnen de rechten en vrijheden van sommige Nederlanders, en die van hun kinderen en kleinkinderen, in ons land in gevaar worden gebracht door de autoriteiten of door de inlichtingendiensten uit hun geboorteland. Die kunnen hen bespioneren (of proberen in te zetten voor spionage), intimideren, zelfs ontvoeren en vermoorden. Daarvan zijn in westerse landen – ook in Nederland – helaas legio recente voorbeelden.

De AIVD en NCTV beschrijven de verschillende manieren waarop buitenlandse overheden zich bemoeien met Nederlanders met een migratieachtergrond met de term ‘statelijke inmenging tegen diasporagemeenschappen.’¹ Een fenomeen dat diep kan ingrijpen in die gemeenschappen en in de levens van individuele slachtoffers, waardoor de democratische rechtsorde in Nederland wordt ondermijnd. Statische inmenging tegen diasporagemeenschappen vormt daarom een gevaar voor onze nationale veiligheid.

Hoewel statelijke inmenging door buitenlandse overheden vaak is gericht tegen verschillende soorten doelwitten, zoals overheidsinstanties, media, politici en journalisten, staat in deze analyse de inmenging tegen diasporagemeenschappen centraal. Vanuit de politiek en samenleving is er veel aandacht en interesse voor deze specifieke vorm van inmenging. Bovendien grijpt het diep in op (het gevoel van) veiligheid, het welzijn en de persoonlijke levenssfeer van Nederlanders met een migratieachtergrond. De AIVD en NCTV willen met deze publicatie overheidsorganisaties en ook de samenleving helpen statelijke inmenging tegen diasporagemeenschappen beter te herkennen en begrijpen. Om die waar mogelijk tegen te gaan. Deze publicatie geeft een analyse van het fenomeen op basis van inlichtingenonderzoek van de AIVD en signalen

van statelijke inmenging die binnengekomen zijn bij verschillende overheidsinstanties. De analyse is aangevuld met inzichten uit wetenschappelijke studies en mediaberichtgeving.

De AIVD en NCTV realiseren zich dat de term diaspora(gemeenschap) onterecht een zekere homogeniteit en gemeenschapszin suggereert, en dat de term geen recht doet aan de diversiteit en individualiteit van Nederlandse burgers met een migratieachtergrond. Deze publicatie heeft waar mogelijk oog voor de grote verschillen die bestaan tussen en binnen diasporagemeenschappen (ook al worden die niet per gemeenschap omschreven), en voor de verschillen in de mate en wijze van inmenging door buitenlandse overheden.

De AIVD en NCTV vinden het belangrijk duidelijke voorbeelden te geven van de beschreven vormen van statelijke inmenging. Omdat dit een openbare tekst is, kan dat alleen aan de hand van publiek bekende gebeurtenissen die eerder door overheden of journalisten zijn bevestigd en beschreven. Sommige van deze situaties vonden plaats buiten Nederland. Afhankelijk van bepaalde omstandigheden, zoals de aanwezigheid van een zogenaamd *high profile*-individu in ons land, kunnen deze ook in Nederland plaatsvinden.

Het gebruik van publiek bekende voorbeelden kan de vraag oproepen welke inlichtingen de AIVD heeft over zulke casussen. Die vraag kan in een openbare tekst niet worden beantwoord. Toch is ervoor gekozen de voorbeelden op te nemen, omdat juist de praktijk laat zien hoe buitenlandse overheden te werk gaan, en waarom statelijke inmenging in diasporagemeenschappen zo’n gevaar is voor onze democratische rechtsorde.

Leeswijzer

Het eerste hoofdstuk van deze analyse geeft context, door begrippen als ‘statelijke inmenging’ en ‘democratische rechtsorde’ preciezer te definiëren. In de hoofdstukken daarna wordt duidelijk waarom buitenlandse overheden zich met diasporagemeenschappen bemoeien (hoofdstuk 2) en op welke manieren ze dat doen (hoofdstuk 3). Hoofdstuk 4 beschrijft een aantal elementen die het begrip van het fenomeen statelijke inmenging bemoeilijken en voor uitdagingen zorgen in de aanpak ervan. Ten slotte geeft hoofdstuk 5 de conclusie van de AIVD en NCTV dat statelijke inmenging door diverse buitenlandse overheden waarschijnlijk een aanzienlijke impact heeft op de Nederlandse democratische rechtsorde.

¹ Sinds 2022 hanteert het Centraal Bureau voor de Statistiek een herkomstindeling die bestaat uit twee onderdelen: geboren in Nederland en ‘herkomstland’. Migranten zijn geboren in het buitenland, kinderen van migranten zijn in Nederland geboren en hebben ten minste één in het buitenland geboren ouder. De herkomst van mensen die in het buitenland zijn geboren wordt bepaald door hun eigen geboorteland. Bij mensen die in Nederland geboren zijn, wordt de herkomst bepaald door het geboorteland van de ouders. Deze indeling heeft betrekking op iedereen die officieel in Nederland verblijft, ongeacht nationaliteit en ongeacht of het verblijf tijdelijk is (bijvoorbeeld in het kader van een studie).

1 Statelijke inmenging en de democratische rechtsorde

1.1 De bredere context van statelijke inmenging

Stataelijke inmenging is een verzamelnaam voor allerlei manieren waarop buitenlandse overheden zich proberen te bemoeien met of te mengen in de gang van zaken in Nederland. Onder stataelijke inmenging valt **elke activiteit die de democratische rechtsorde ondermijnt en die wordt ondernomen door een buitenlandse overheid of proxy^{II} namens een buitenlandse overheid**. Het gaat om een breed palet aan activiteiten van andere landen, gericht tegen verschillende soorten doelwitten, zoals overheidsinstanties, media en wetenschappelijke instituties, maar ook individuen zoals politici, bestuurders, journalisten en andere burgers.²

In deze fenomeenanalyse staat een specifiek soort stataelijke inmenging centraal. Namelijk inmenging die gericht is tegen een specifieke groep van doelwitten: personen en organisaties die deel uitmaken van in Nederland verblijvende diasporagemeenschappen.^{III 3}

Er zijn ook buitenlandse actoren die de Nederlandse democratische rechtsorde ondermijnen maar geen onderdeel zijn van een staat of een proxy daarvan zijn. Bijvoorbeeld bepaalde buitenlandse extremistische en terroristische groeperingen. Deze actoren vormen een gevaar voor de nationale veiligheid en hebben vanzelfsprekend de aandacht van de AIVD en NCTV maar omdat er geen sprake is van 'stataelijke' inmenging is dit geen onderdeel van deze fenomeenanalyse.

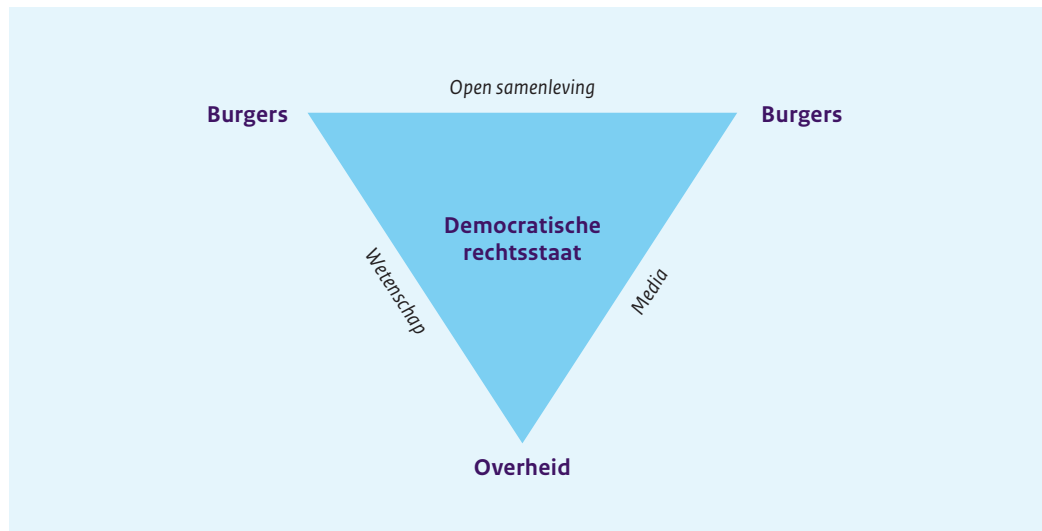
1.2 Het beschermen van de democratische rechtsorde

Om te begrijpen hoe stataelijke inmenging een dreiging vormt voor de democratische rechtsorde, is het van belang om te weten wat precies met die term wordt bedoeld. De democratische rechtsorde is behalve een politiek systeem ook een wijze van samenleven. Het gaat zowel om de verhouding tussen overheid en

II Proxy's zijn derde partijen, zoals bedrijven, hackergroeperingen of lokale criminele groepen die door buitenlandse overheden worden ingezet vanwege hun capaciteiten en/of de mogelijkheid om de eigen betrokkenheid te verbergen. In hoofdstuk 3 van deze analyse wordt de inzet van proxy-organisaties door buitenlandse overheden verder toegelicht.

III De Nederlandse overheid is zich al jarenlang bewust van de dreiging die uitgaat van inmenging door buitenlandse overheden. Sinds 2018 hanteert de overheid een aanpak tegen ongewenste buitenlandse inmenging (OBI), gericht op verschillende inmengingsactiviteiten door andere landen, waaronder activiteiten tegen diasporagemeenschappen. Zie voor een recente beschouwing van OBI ook het conceptuele onderzoek van Instituut Clingendael naar dit begrip.

burgers (de democratische rechtsstaat) als om de verhouding tussen burgers onderling (de open samenleving). Media en wetenschap spelen een belangrijke rol in de ongestoorde, onderlinge wisselwerking tussen de democratische rechtsstaat en de open samenleving. Figuur 1 geeft deze verhoudingen schematisch weer.

Figuur 1. Dimensies van een democratische rechtsorde

In Nederland streven we naar een maatschappelijk klimaat dat gebaseerd is op recht en democratie, waarin individuen ongestoord kunnen leven en groepen mensen goed met elkaar kunnen samenleven. Een goed functionerende democratische rechtsorde wordt belichaamd door een integer politiek en bestuurlijk systeem, dat wordt gecontroleerd door gekozen volksvertegenwoordigers. Onafhankelijke rechters, journalisten en wetenschappers spelen een belangrijke rol in dit systeem. Er is solidariteit in de samenleving en voldoende vertrouwen tussen burgers en groepen burgers. De vorming van vijandbeelden wordt waar mogelijk voorkomen. Vrijheid is een onlosmakelijk onderdeel van onze democratische rechtsorde: Nederlandse burgers moeten, ongeacht hun achtergrond, in staat zijn om in vrijheid keuzes te maken als het gaat om de inrichting van hun leven, (politieke) voorkeuren en de band met hun land van oorsprong of dat van hun (groot)ouders.⁴

1.3 Verschijningsvormen van statelijke inmenging

Statale inmenging kan op verschillende manieren onze democratische rechtsorde aantasten. We onderscheiden drie verschijningsvormen: transnationale repressie, ondermijnende beïnvloeding en inlichtingenactiviteiten gericht op inwoners van Nederland. Deze vormen zijn niet altijd strikt van elkaar te onderscheiden en hangen soms met elkaar samen. Zo kunnen inlichtingenactiviteiten ingezet worden ten behoeve van transnationale repressie en ondermijnende beïnvloeding, of andersom. Deze vormen zijn niet alleen van toepassing op personen en groepen binnen diasporagemeenschappen, maar ook op het brede fenomeen van statelijke inmenging dat zich niet uitsluitend richt op diasporagemeenschappen.

In hoofdstuk 3 wordt aan de hand van voorbeelden toegelicht in hoeverre deze drie vormen van statelijke inmenging concreet plaatsvinden tegen personen en groepen binnen diasporagemeenschappen in Nederland.

Transnationale repressie

Transnationale repressie gaat over activiteiten van of namens buitenlandse overheden, gericht op personen of organisaties in het buitenland die zij als dreiging of tegenstander zien. Deze activiteiten variëren van het opleggen van reisbeperkingen tot aan bedreiging, mishandeling, ontvoering en moord. Transnationale repressie kan zich richten op personen, organisaties of gemeenschappen in zijn geheel, zoals bestuurders, politici, journalisten of (individueel in) diasporagemeenschappen. Buitenlandse overheden proberen zo kritische stemmen te censureren, informatie te verkrijgen of het doelwit op een andere manier tot medewerking te dwingen. Repressieve activiteiten bedreigen de fysieke en sociale veiligheid van inwoners van Nederland en zorgen voor gevoelens van onveiligheid, (onderling) wantrouwen en (zelf)censuur.

Ondermijnende beïnvloeding

Ondermijnende beïnvloeding gaat over de inspanningen van buitenlandse overheden om hun reputatie te verbeteren, met als doel om kritiek zoveel mogelijk tegen te gaan, om hun invloed in het buitenland te vergroten en om de politieke en publieke opinie over bepaalde thema's naar eigen hand te zetten. Zij proberen bijvoorbeeld het publieke debat te beïnvloeden door tegenstellingen in de maatschappij verder aan te wakkeren. Daarnaast proberen sommige landen heimelijk aan politieke invloed te winnen, antiwesterse sentimenten te verspreiden, de internationale liberale wereldorde te ondermijnen, of westerse samenwerkingsverbanden zoals de EU en NAVO uiteen te drijven. Daarvoor verspreiden buitenlandse overheden (heimelijk en openlijk) propaganda en ondermijnend gedachtegoed,^{IV} of ondersteunen en financieren zij de verspreiding van dergelijke vormen van informatiemanipulatie door anderen. Ook verspreiden buitenlandse overheden desinformatie, of faciliteren zij de verspreiding hiervan. Hoewel het vaak lastig is om desinformatiecampagnes te attribueren aan specifieke overheden, wijst wetenschappelijk onderzoek naar verschillende landen die desinformatie inzetten, gericht op binnenlands en buitenlands publiek.⁵ Door technologische ontwikkelingen, bijvoorbeeld op het terrein van kunstmatige intelligentie (AI), wordt het voor buitenlandse overheden steeds eenvoudiger om grootschaligere desinformatiecampagnes op te zetten en mensen op afstand en op grote schaal te bereiken. Ook zijn er buitenlandse overheden die proberen te infiltreren in instituties van de democratische rechtsstaat, door bijvoorbeeld omkoping of door medewerkers binnen deze instituties te rekruteren als beïnvloedingsagent. Personen en groepen worden (soms bewust, soms onbewust) ingezet als instrument van een buitenlandse overheid om invloed uit te oefenen op de politieke besluit- en beleidsvorming en het maatschappelijke sentiment in Nederland. Ondermijnende beïnvloeding vormt daarmee een dreiging voor de integriteit van de democratische rechtsstaat en de open samenleving.

IV Het gaat hierbij om gedachtegoed dat voor tegenstellingen, spanningen of polarisatie zorgt binnen een samenleving, of het vertrouwen van de samenleving in de overheid doet afnemen. Voorbeelden zijn het opwerpen van vijandbeelden over of tussen bevolkingsgroepen of gemeenschappen, of het dehumaniseren van bepaalde groepen binnen de bevolking. Ondermijnend gedachtegoed hoeft niet hetzelfde te zijn als desinformatie.

Niet alle vormen van buitenlandse beïnvloeding vormen een dreiging voor onze democratische rechtsorde. Statelijke inmenging moet dan ook worden onderscheiden van buitenlandse beïnvloeding.^V Vrijwel elke overheid, ook de Nederlandse, probeert om via regulier diplomatiek verkeer, publieksdiplomatie en media-aandacht steun te vergaren voor bepaalde ideeën en belangen of om meningsverschillen te beslechten. Buitenlandse beïnvloeding is niet ondermijnend wanneer het op openlijke en legitieme wijze plaatsvindt en daarbij de normen en waarden van de Nederlandse democratische rechtsorde respecteert.

Inlichtingenactiviteiten gericht op inwoners van Nederland

Inlichtingenactiviteiten van buitenlandse overheden die gericht zijn op personen woonachtig in Nederland gaan over het (heimelijk) inwinnen van gegevens over (activiteiten van) personen en organisaties. Deze inlichtingenactiviteiten staan niet op zichzelf, maar zijn bedoeld ter ondersteuning van bijvoorbeeld transnationale repressie, ondermijnende beïnvloeding of ander type dreigingen zoals economische spionage. Ongeacht hun doel ondermijnen dergelijke inlichtingenactiviteiten de democratische rechtsorde. Een buitenlandse overheid die heimelijk gegevens over personen in Nederland inwint, houdt bovendien geen rekening met de privacyregels die we in Nederland waarborgen. Daarom beschouwen we ongeautoriseerde inlichtingenactiviteiten van buitenlandse overheden in Nederland, ondanks dat zij voornamelijk een middel zijn voor andere doeleinden, op zichzelf ook als statelijke inmenging. Bovendien gaan de inlichtingenactiviteiten soms samen met transnationale repressie en heimelijke beïnvloeding, waarbij mensen door buitenlandse overheden onder dwang worden ingezet om te spioneren of instituties te beïnvloeden. Daarmee tasten deze activiteiten de vrijheden aan van individuen en groepen, en zijn daarmee ook ondermijnend voor de democratische rechtsorde.

^V *Soft power* en *sharp power* zijn internationaal gebruikte termen waarmee in de wetenschap het onderscheid wordt gemaakt tussen 'geaccepteerde' buitenlandse beïnvloeding en 'ondermijnende' inmenging.

2 De drijfveren achter statelijke inmenging

2.1 Activiteiten richting diasporagemeenschappen: burgerbelang of staatsbelang?

Overheden hebben verschillende redenen om zich actief te richten op hun gemeenschappen in het buitenland, en zicht te hebben op wat er precies binnen die gemeenschappen speelt. De meeste landen, zo ook Nederland, hanteren daarvoor diasporabeleid. Welke vorm dat beleid heeft verschilt per land. Veel overheden beschouwen personen die deel uitmaken van hun gemeenschappen in het buitenland als hun volwaardige burgers, en zien het als hun verantwoordelijkheid om de belangen van die burgers te allen tijde te beschermen.

Soms prevaleert bij het onderhouden van een band tussen overheid en diaspora, of het zicht houden op die gemeenschappen, echter niet (alleen) het belang van de burger, maar ook of vooral die van de overheid. De scheidslijn tussen een agenda die bedoeld is om het burgerbelang te dienen, en een agenda die het staatsbelang dient kan dun zijn. Bovendien speelt de perceptie van (individuele) de gemeenschap een rol: voor sommigen zijn uitingen van diasporabeleid een positief teken van interesse van het herkomstland, voor anderen gaat het om ongewenste vormen van beïnvloeding die als dreigend worden ervaren.

Of de grenzen van het toelaatbare wel of niet worden overschreden door een buitenlandse overheid die zich richt op haar diaspora wordt daarmee door meerdere factoren bepaald: de daadwerkelijke intentie van een overheid, de middelen die zij inzet, de invloed daarvan op de diasporagemeenschap en de geldende normen en waarden in het land waar de gemeenschap zich bevindt.

Statelijke inmenging wordt bepaald door het perspectief op veiligheid

Een buitenlandse overheid bepaalt aan de hand van haar eigen referentiekaders welke middelen zij inzet als het gaat om individuen binnen gemeenschappen in het buitenland. In veel landen is diasporabeleid onlosmakelijk verbonden met nationaal beleid en zelfs met nationale veiligheid. Sommige landen deinen er niet voor terug om geweld te gebruiken tegen hun voormalige burgers als ze zo een (vermeende) dreiging kunnen wegnemen. Andere landen opereren op een veel subtielere manier richting hun diaspora om hun doelen te bereiken.

De kaders die andere landen hanteren kunnen dus afwijken van de kaders waar we in Nederland vertrouwd mee zijn. Vanuit het Nederlandse perspectief op veiligheid is het soms niet logisch dat een buitenlandse overheid een bepaald persoon als veiligheidsrisico beschouwt, en daarmee als doelwit bestempelt. Machtsbehoud speelt vaak een leidende rol, maar ook specifieke (bijvoorbeeld politieke, religieuze, culturele of historische) omstandigheden kunnen ervoor zorgen dat een staat ergens een zwaarwegend veiligheidsbelang aan toekent – en daarmee ook het nemen van zwaarwegende maatregelen geoorloofd kan vinden. Zo is voor sommige landen de manier waarop over hun nationale geschiedenis wordt verteld (bijvoorbeeld over gruwelijkheden die zijn begaan tijdens een burgeroorlog) een zaak van nationaal belang. Onderstaande casus illustreert dit.

In 2020 werd Paul Rusesabagina, een Rwandees met de Belgische nationaliteit, ontvoerd door de Rwandese autoriteiten. Rusesabagina zou met een privévliegtuig van Dubai naar Burundi vliegen, maar in plaats daarvan landde het vliegtuig in de Rwandese hoofdstad Kigali. Daar werd hij gearresteerd en in 2021 veroordeeld tot 25 jaar cel wegens terrorisme. Rusesabagina is bekend vanwege de film Hotel Rwanda, gebaseerd op zijn (helden)rol ten tijde van de genocide. Voor de Rwandese autoriteiten vormde Rusesabagina's bekendheid echter een dreiging, evenals de wijze waarop zijn visie op de genocide afweek van het 'officiële' verhaal van de Rwandese overheid. Rusesabagina werd in 2023 weer vrijgelaten, naar verluidt na diplomatieke inspanningen van de Verenigde Staten.⁶

Buitenlandse overheden die diasporabeleid voeren zonder dat dit beleid gericht is op de behartiging van burgerbelangen, worden veelal gedreven door het beschermen van de stabiliteit in hun eigen land, door machtsbehoud en door het vergroten van hun eigen macht. Statelijke inmenging ten aanzien van de diaspora draagt hier op verschillende manieren aan bij. Op welke manier dat gebeurt, en wat landen dus drijft om zich te mengen in hun gemeenschappen in het buitenland, wordt hierna verder uitgelegd aan de hand van vier verschillende categorieën.

2.2 Beïnvloeding van publieke opinie en politiek via diasporagemeenschappen

Via de diaspora kan een overheid invloed uitoefenen op de publieke opinie en politiek in het buitenland. De diaspora kan worden ingezet om de reputatie of het imago van het herkomstland in het buitenland te verbeteren, bijvoorbeeld door een positieve boodschap te verspreiden over het land van herkomst. Diasporagemeenschappen hebben een potentieel grote stem in de samenleving: hoe groter de gemeenschap, hoe groter de potentiële invloed. Soms maken bepaalde personen binnen een gemeenschap onderdeel uit van het politiek-bestuurlijk bestel in een ander land, of bekleden ze andere invloedrijke functies.

Wanneer buitenlandse overheden hun diasporagemeenschappen inzetten om hun reputatie in het buitenland te verbeteren, of om op een andere manier invloed uit te oefenen, hoeft dat niet per se ondermijnd te zijn voor onze democratische rechtsorde. De scheidslijn is echter dun en wordt makkelijk overschreden. Wanneer reputatie- of imagoverbetering gelijk staat aan het tegengaan van negatieve beeldvorming, doordat kritische stemmen in het buitenland door intimidatie of bedreiging mond dood worden gemaakt, is dat wel degelijk ondermijnd. Dit geldt in het bijzonder als buitenlandse overheden door middel van intimidatie de rechtsgang proberen te beïnvloeden in rechtszaken die in hun ogen zorgen voor negatieve beeldvorming. Het kan daarbij gaan om zaken waarbij personen vervolgd worden die verdacht worden van genocide,

misdaden tegen de menselijkheid of oorlogsmisdaden en die dienen bij internationale hoven zoals het Internationaal Strafhof in Den Haag. Maar het kan ook gaan om zaken op nationaal en lokaal niveau, waarbij bijvoorbeeld iemand terechtstaat die wordt verdacht van het strafbaar handelen in opdracht van een buitenlandse overheid. Daarnaast is ook het vergaren van steun voor eigen belangen niet zo onschuldig als er heimelijke en onrechtmatige middelen worden ingezet om de politieke of publieke opinie te beïnvloeden.

2.3 Financieel-economische belangen

Buitenlandse overheden hebben er financieel-economisch belang bij om de banden met hun gemeenschappen in het buitenland goed te houden. Burgers in het buitenland kunnen namelijk zorgen voor extra inkomsten, doordat zij soms investeringen doen in hun land van herkomst (bijvoorbeeld door de aankoop van onroerend goed) of omdat ze financiële ondersteuning bieden aan achtergebleven familie.^{VI7} Sommige landen proberen op eigen initiatief geld op te halen bij hun gemeenschappen in het buitenland, onder de noemer van vrijwillige bijdragen. Dat is op zichzelf niet illegaal, mits het vrijwillig en zonder dwang gebeurt.

Uit onderzoek werd duidelijk dat veel Eritreeërs (sociale) druk ervaren om de 'diasporataks' te betalen die de Eritrese autoriteiten (laten) innen onder hun diaspora in Nederland. Personen die dit niet betalen, worden binnen de gemeenschap weggezet als tegenstanders van Eritrea. Daarbij komt dat het niet betalen van de belasting problemen zou opleveren wanneer Eritreeërs in het buitenland medewerking nodig hebben van de Eritrese autoriteiten, bijvoorbeeld om zaken te kunnen doen in Eritrea of om er begraven te kunnen worden.⁸

Een goede relatie met de diaspora kan er ook voor zorgen dat expertise en kennis die in het buitenland worden opgedaan, op zeker moment weer terugvloeien naar het herkomstland en daar bijdragen aan de ontwikkeling van de economie. Verschillende landen hebben speciale overheidsprogramma's in het leven geroepen die ervoor moeten zorgen dat landgenoten die kennis in het buitenland verwerven terugkeren naar het land van herkomst. Die programma's zijn bijvoorbeeld gericht op studenten, die dankzij een studiebeurs in het buitenland konden studeren. Vaak wordt hen direct een baan met een goed salaris of andere aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden geboden. In sommige gevallen is terugkeer niet vrijwillig maar een voorwaarde die bij de studiebeurs hoort.

De Chinese overheid biedt haar ingezetenen studiebeurzen voor het buitenland. In Nederland wordt dat geregeld door de China Scholarship Council (CSC), een non-profitorganisatie die gelieerd is aan het Chinese ministerie van Onderwijs. De CSC stelt verschillende eisen aan het verkrijgen van 'n beurs, die de vrijheden van de betreffende studenten in ons land inperken, waaronder toezeggingen van loyaliteit van de student aan de Chinese Communistische Partij, terugkeer- en garantieclausules, en clausules over begeleiding door en/of gehoorzaamheid aan de Chinese ambassade of het Chinese consulaat in het land van bestemming. Dat laatste faciliteert de mogelijkheid van monitoring van de betreffende student door een ambassade of consulaat – iets wat eveneens in Nederland plaatsvindt, zo blijkt uit openbaar wetenschappelijk onderzoek.⁹

VI Doorgaans wordt hiervoor de term remittance gehanteerd: betalingen van Nederlanders met een migratieachtergrond die betalingen sturen naar bekenden in hun land van herkomst. De Nederlandsche Bank houdt bij welk bedrag aan remittances elk land ontvangt vanuit Nederland. Het volume van remittance hangt samen met de omvang van de diasporagemeenschap in Nederland: hoe groter de gemeenschap, hoe groter het volume. Het gezamenlijke volume van remittance naar de vijf landen die in 2020 het grootste volume remittance vanuit Nederland ontvingen (Marokko, Turkije, Suriname, Indonesië en China) bedroeg bijna 300 miljoen euro.

2.4 Behoud van eigen autoriteit en bescherming tegen (vermeend) terrorisme

Voor sommige overheden is bescherming van de eigen autoriteit en veiligheid de belangrijkste reden om grip te houden op hun diaspora. Autoriteiten van het herkomstland zien personen binnen de diaspora als volwaardige onderdanen, en als onderdeel van hun eigen maatschappij of zelfs als verlengstuk van hun macht en invloed. Deze onderdanen worden dan ook geacht zich te houden aan de politieke of ideologische richtlijnen, wetten en (gedrags)regels van het herkomstland (die vaak ook nog aan verandering onderhevig zijn). Dit kan indruisen tegen het Nederlandse grondwettelijk vastgelegde principe dat iedereen hier volwaardig Nederlander is en ook volwaardig en in volledige (keuze- en bewegings)vrijheid mee moet kunnen doen aan de samenleving.

Bepaalde gedragingen of uitlatingen van personen binnen een diaspora kunnen door een buitenlandse overheid daarom ook worden gezien als dreiging voor de nationale veiligheid, of als dreiging voor de overheid zelf. Wat als dreiging wordt ervaren, of wat een kwestie van nationale veiligheid is, is vaak breed uitlegbaar. Het gaat om personen of organisaties die in de ogen van de buitenlandse overheid als terrorist of terroristisch worden gezien, om personen die openlijk politiek tegenstander zijn van een overheid, die activiteiten organiseren (of hebben georganiseerd) die in strijd worden gezien met de belangen van een buitenlandse overheid, of die kritiek leveren op de mensenrechtensituatie in het herkomstland. Maar het behelst ook individuen die zich in de ogen van een overheid teveel verwijderen van het herkomstland doordat zij zich een ‘te westerse’ levensstijl aanmeten. Sommige landen richten zich op vrouwen die omwille van persoonlijke of politieke vrijheden naar het Westen zijn gevlucht. Openbare onderzoeken berichten over voorbeelden uit Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Syrië en Iran.¹⁰ Daarin werden vrouwen het doelwit van (online) bedreiging en intimidatie, mishandeling en ander fysiek geweld, omdat zij hun land en het autoritaire systeem dat hun rechten en vrijheden beperkte probeerden te ontvluchten.

Sommige buitenlandse overheden zijn bereid om ver te gaan om hun eigen autoriteit en nationale veiligheid te beschermen. Daarbij zien zij een agressieve houding tegen (in hun ogen) vijandige krachten in het buitenland als noodzakelijk. Dat kan leiden tot zware repressieve activiteiten tegen *high profile*-individuen binnen diasporagemeenschappen die als verraders worden beschouwd.

In februari 2024 werd de 28-jarige Russische helikopterpiloot Maksim Koezminov vermoord aangetroffen in een kuststadje vlakbij Alicante. Koezminov haalde in 2023 het wereldnieuws nadat hij overliep naar Oekraïne. Internationale media berichtten dat de moord volgens de Spaanse inlichtingendienst werd uitgevoerd door huurmoordenaars in opdracht van het Kremlin. Het hoofd van de Russische buitenlandse inlichtingendienst SVR liet kort na de moord aan het Russische staatspersbureau TASS weten dat de gedeserteerde piloot een ‘verrader en crimineel’ was die ‘een moreel lijk werd op het moment dat hij zijn vuile en verschrikkelijke misdaad plande’.¹¹

2.5 Monitoring van diasporagemeenschappen

De overheden van verschillende landen brengen gemeenschappen in het buitenland nauwkeurig in kaart, monitoren individuen en organisaties binnen deze gemeenschappen en verzamelen inlichtingen over hen. Deze inlichtingenactiviteiten ondersteunen voornamelijk activiteiten van transnationale repressie of heimelijke beïnvloeding. Buitenlandse overheden proberen zo kansen te identificeren. Bepaalde personen binnen een gemeenschap hebben een zeker aanzien of status waarmee zij anderen in hun gemeenschap zouden kunnen mobiliseren. Dit maakt hen voor een ander land in potentie een nuttig instrument van beïnvloeding (zie ook paragraaf 3.2.).

Bovendien dienen inlichtingenactiviteiten richting diasporagemeenschappen voor sommige landen hun eigen repressieve agenda’s. Dat wil zeggen: als de vrijheden van de bevolking in het land van herkomst worden ingeperkt en politieke tegenstanders worden gezien als bedreiging, is het aannemelijk dat de autoriteiten van dat land zich ook op die manier richten op hun burgers in het buitenland. Met inlichtingenactiviteiten worden personen en gemeenschappen in het buitenland dan in de gaten – en waar mogelijk onder de duim – gehouden. Zo verzamelen diverse landen inlichtingen over naar het buitenland gevluchte politieke tegenstanders en journalisten, of over burgers die zij verdenken van betrokkenheid bij (in hun ogen) terroristische organisaties.

Internationale media meldde in april 2024 dat in het Duitse Dresden een man met de Duitse en Chinese nationaliteit werd aangehouden op verdenking van spionage voor China. De man, werkzaam voor een lijsttrekker van een Duitse politieke partij in het Europees Parlement, zou niet alleen informatie hebben doorgespeeld over besluitvorming van het Europese Parlement, maar ook Chinese oppositieleiden in Duitsland hebben bespioneerd, waarbij hij zich zou hebben voorgedaan als Chinese dissident.¹²

3 Verschijningsvormen van statelijke inmenging

3.1 Transnationale repressie

Van verschillende landen is bekend dat zij repressiecampagnes voeren tegen dissidenten in het buitenland. Buitenlandse overheden zetten zware, repressieve middelen in tegen personen of organisaties binnen diasporagemeenschappen om kritische stemmen het zwijgen op te leggen, informatie te verkrijgen, of om hen te dwingen terug te keren naar het land van herkomst. Ook dierbaren in het land van herkomst kunnen te maken krijgen dit soort repressie. Het gaat onder meer om bedreiging, mishandeling, ontvoering en moord. Transnationale repressie treft niet alleen diasporagemeenschappen, maar raakt ook anderen die kritische geluiden laten horen of die op andere wijze als dreiging worden beschouwd. In 2023 onthulde een Nederlandse journaliste dat zij slachtoffer was geworden van een intimidatiecampagne, nadat zij een reeks artikelen had gepubliceerd over voor China gevoelige onderwerpen en over de mensen in de diaspora die zich daarover uitspreken.¹³

Het gebruik van proxy-organisaties bij transnationale repressie

Transnationale repressie wordt meestal uitgevoerd door, of op initiatief van een inlichtingendienst van het betreffende land. Buitenlandse overheden maken in het buitenland ook gebruik van organisaties en individuen waarmee ze geen directe relatie hebben. Deze zogenaamde proxy's zijn niet direct onderdeel van een overheid, maar worden door hen ingezet als instrument. Voorbeelden zijn organisaties of bedrijven, nationalistische individuen of groepen, hackersgroeperingen en lokale criminele groepen in het buitenland. Proxy's beschikken niet alleen over relevante capaciteiten die een overheid kan gebruiken voor haar eigen doelen, maar de inzet van een proxy levert ook het voordeel van *plausible deniability* op: bij openbaring en negatieve gevolgen of berichtgeving geeft het een buitenlandse overheid de mogelijkheid directe betrokkenheid ontkennen.

De Zweedse veiligheidsdienst Säpo maakte in mei 2024 publiekelijk bekend dat het Iraanse regime criminele netwerken in Zweden gebruikt om gewelddadige acties uit te voeren tegen groepen of individuen in Zweden die Iran als bedreiging beschouwt. Iran voert volgens de Säpo al jaren activiteiten uit in Zweden die een dreiging vormen voor de Zweedse veiligheidsbelangen en zijn inwoners. Iraanse activiteiten zijn vooral gericht tegen dissidente groepen en bepaalde individuen binnen de Iraanse diaspora.¹⁴

Fysiek geweld en (pogingen tot) liquidaties

De meest vergaande vorm van transnationale repressie is het gebruik van geweld. Daarbij gaat het om fysieke mishandeling en zelfs om liquidaties of pogingen daartoe. De inzet van fysiek geweld door een buitenlandse overheid wordt bepaald door de aanwezigheid van haar (vermeende) tegenstanders in een ander land, de mate waarin deze tegenstanders in de ogen van die overheid de nationale veiligheid of hun eigen autoriteit bedreigen en de veronderstelde (diplomatieke) repercussies als gevolg van het gepleegde geweld. Voorbeelden zijn personen die in het herkomstland verdacht worden van of veroordeeld zijn voor terrorisme^{vii} of 'hoogverraad', of leden van een oppositie- of afscheidingsbeweging. Het toepassen van geweld tegen deze personen zien sommige buitenlandse overheden als een effectief, proportioneel en gerechtvaardigd middel om dreigingen weg te nemen. Ook in Nederland zijn er voorbeelden van deze vormen van transnationale repressie.

In 2015 werd in Almere Mohammad Reza Kolahi Samadi geliquideerd, een Nederlander van Iraanse komaf. Een Amsterdamse crimineel, toenmalig kopstuk uit de cocaïnewereld, werd voor deze moord veroordeeld tot levenslang. Hoewel het Openbaar Ministerie niet kon achterhalen wie de oorspronkelijke opdrachtgever was, bracht de AIVD in januari 2019 naar buiten dat er sterke aanwijzingen waren dat Iran betrokken is geweest bij de liquidatie van Samadi. Ook zouden er volgens de AIVD sterke aanwijzingen zijn dat Iran is betrokken bij de liquidatie van Ahmad Molla Nissi in Den Haag in 2017.¹⁵ Samadi maakte in Iran deel uit van de marxistisch-islamitische verzetsbeweging MKO, die als doel heeft het Iraanse regime omver te werpen. Nissi maakte deel uit van de separatistische beweging ASMLA. Beide organisaties hebben in Iran (terroristisch) geweld gebruikt. In 2022 werd in het Verenigd Koninkrijk een Pakistaanse Brit veroordeeld voor het met anderen beramen van een moord-complot tegen een in Nederland wonende Pakistaanse dissident en mensenrechtenactivist. Deze man, met tienduizenden volgers op X, schrijft kritisch over mensenrechtenschendingen door de Pakistaanse veiligheidsdiensten en de verdwijning van Pakistaanse activisten en journalisten. In 2020 werd hij in Rotterdam al eens mishandeld op straat; dit ging om intimidatie vanuit de Pakistaanse geheime dienst.¹⁶

Er zijn verschillende andere openbare voorbeelden bekend van al dan niet geslaagde moordoperaties tegen tegenstanders van buitenlandse overheden: in verschillende Europese landen zijn in de laatste jaren meerdere aanslagplannen voorkomen, maar ook uitgevoerd. Deze gevallen laten zien dat gewelddadige activiteiten door of op initiatief van een buitenlandse overheid of haar proxy's eigenlijk overal kunnen plaatsvinden.

vii Een verdenking of veroordeling voor terrorisme hoeft niet te betekenen dat de persoon in kwestie ook daadwerkelijk betrokken is bij terroristische aanslagen. Sommige buitenlandse overheden bestempelen hun (politieke) tegenstanders met opzet als terrorist, als 'legitieme' reden om hen gevangen te zetten. Het kan echter ook om personen gaan die ook vanuit Nederlands perspectief verdacht worden van terroristische activiteiten, zoals voor het gebruik van terroristisch geweld. Zo eiste het Openbaar Ministerie in september 2021 nog zes jaar gevangenisstraf tegen een Iraniër uit Delft vanwege het voorbereiden en financieren van aanslagen en deelname aan een terroristische organisatie. Deze organisatie betrof de Iraanse separatistische beweging ASMLA. Het is irrelevant hierbij te vermelden dat een Nederlandse verdenking op grond van terrorisme niet hoeft te betekenen dat een verdachte/veroordeelde wordt uitgeleverd aan het land van herkomst. Zo levert Nederland nooit personen uit aan landen die de doodstraf toepassen – zoals Iran.

Een van de bekendste gevallen is waarschijnlijk de moord op journalist en openlijk criticaster van het Saoedische koninkrijk huis Jamal Khashoggi, in het Saoedische consulaat in Istanbul in oktober 2018, mede vanwege de details die over de zaak naar buiten kwamen.¹⁷ Ook Rusland treedt in het buitenland hard op tegen individuele doelwitten (zoals critici, overlopers of vermeende terroristen) die als dreiging voor de veiligheid van het Russische regime worden gezien. Geweldpleging en moord worden daarbij niet geschuwd, getuige de vergiftiging van Sergei Skripal (en diens dochter Yulia) in het Verenigd Koninkrijk in 2018 en de moord op een vermeende Tsjetsjeens-Georgische terrorist in een dierentuin in Berlijn in 2019.¹⁸ Recenter zijn er beschuldigingen geuit ten aanzien van geplande en uitgevoerde moordaanslagen tegen tegenstanders van de Indiase regering in Canada, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Pakistan. Hiernaar lopen verschillende onderzoeken.¹⁹

Gedwongen repatriëring (ontvoering)

Gedwongen repatriëring of ontvoering is een andere, vergaande vorm van transnationale repressie. Overheden van andere landen proberen dissidenten in het buitenland op te sporen om hen (gedwongen) terug te halen naar het herkomstland. Dit kan gebeuren via een ontvoering op straat, maar ook via complexe operaties waarbij een slachtoffer wordt weggevoerd van zijn verblijfplaats. Op die manier kunnen zij een dissident via een (schijn)proces berechten en zo een voorbeeld stellen voor andere tegenstanders of critici.

Naast het eerder genoemde voorbeeld van de ontvoering van de Rwandees Paul Rusesabagina zijn er meer landen bekend die dissidente landgenoten gedwongen terughalen, of pogingen daartoe ondernemen.

In maart 2024 probeerde een groep individuen de Chinese dissident Ling Huazhan vanuit Frankrijk te laten terugkeren naar China. Ling uitte al langer publiekelijk kritiek op de Chinese autoriteiten en werd in maart onder druk naar een vliegveld in Frankrijk gebracht. Door ingrijpen van de Franse grenspolitie mislukte deze repatriëringspoging uiteindelijk. Nog steeds zou Ling bedreigingen ontvangen en ook zou pressie worden uitgeoefend op enkele familieleden in China.²⁰ In 2017 werd de voormalige Vietnamese politicus en zakenman Trinh Xuan Thanh op klaarlichte dag in Berlijn ontvoerd door medewerkers van de Vietnamese inlichtingendienst en de Vietnamese ambassade in Berlijn. Ook diverse Vietnamezen die in Europa verbleven, waren betrokken bij de ontvoering.²¹ In oktober 2020 werd de Zweeds-Iraanse Habib Chaab in Istanbul ontvoerd door vermoedelijk Iraanse agenten, nadat hij eerder vanuit Zweden naar Turkije was gereisd. Chaab zou deel uitgemaakt hebben van de separatistische beweging ASMLA en werd door het Iraanse regime verantwoordelijk gehouden voor een dodelijke aanslag in Iran in 2018. Chaab werd in Iran ter dood veroordeeld en in 2023 geëxecuteerd.²² In mei 2023 werd de Belarussische journalist Roman Protasevitsj op het vliegveld van Minsk gearresteerd. Het vliegtuig waarin hij zat was onderweg van Griekenland naar Litouwen, toen het op last van de Belarussische autoriteiten werd omgeleid naar Minsk. Protasevitsj stond als vermeend terrorist op een lijst van de Belarussische veiligheidsdienst KGB. Hij werd veroordeeld tot acht jaar cel, maar kreeg in mei 2023 gratie.²³

Bedreiging en intimidatie

Buitenlandse overheden maken ook gebruik van bedreiging en intimidatie om hun doel te bereiken. Hiermee wordt geprobeerd om dissidenten te laten stoppen met ongewenste – bijvoorbeeld politiek-activistische – activiteiten of door hen niet meer te laten samenwerken met de autoriteiten in het land van verblijf. Door critici de mond te snoeren wordt zelfcensuur afgedwongen. Intimidatie en bedreiging kan fysiek, maar ook op afstand of digitaal plaatsvinden.

In Nederlandse media verschenen de afgelopen jaren meerdere berichten over de ervaringen van Oeigoeren die in ons land woonachtig zijn. Zij worden bijvoorbeeld gebeld door familieleden of door de lokale politie of autoriteiten in China en krijgen zo direct of indirect de boodschap dat deze familieleden onder controle staan van de Chinese politie of overheid. Die boodschap gaat meestal gepaard met het duidelijke ‘verzoek’ om te stoppen met bepaalde activiteiten, zoals het uitgeven van kritische publicaties of het deelnemen aan of organiseren van demonstraties, of om juist mee te werken met de Chinese instanties.²⁴ In 2022 meldde de koepelorganisatie Universiteiten Nederland aan Nederlandse media dat een Russische wetenschapper en diverse Russische studenten in Nederland intimiderende telefoontjes hadden gekregen. De bellers waren naar eigen zeggen van de Russische overheid en vroegen hen waar hun loyaliteit lag in de oorlog met Oekraïne. De AIVD bevestigde de praktijken na de gemelde incidenten en legde een direct verband met de Russische inval in Oekraïne. Russen in Nederland hebben toegang tot vrije media en contact met familie of kennissen in Rusland. Die kritische blik die zij overbrengen, ziet de Russische overheid als onwenselijk.²⁵

Behalve (telefonische) intimidatie en (digitale) bedreiging maken buitenlandse overheden gebruik van tactieken en middelen als doxing (het bewust verspreiden van contact- en adresgegevens), online lastercampagnes, sociale media en messenger-applicaties, of door familieleden die nog in het land van herkomst wonen erbij te betrekken of te bedreigen (of dat te insinueren). Soms zetten overheden proxy's in om deze handelingen uit te voeren en dissidenten te intimideren, bijvoorbeeld lokale criminelen in het buitenland of andere personen binnen dezelfde diasporagemeenschappen.

Administratieve repressie

Buitenlandse overheden zetten ook repressieve maatregelen met een administratief karakter in. Personen kunnen bijvoorbeeld zonder gepaste aanleiding op een *no fly list* worden gezet, hun stemrecht in het herkomstland kan worden ingetrokken, of hen (of familieleden) wordt een visum ontzegd om het land van herkomst te bezoeken. Ook het intrekken van paspoorten, zodat criticasters of vermeende terroristen het land niet kunnen verlaten, is een voorbeeld van een repressieve maatregel. Zo trokken de Turkse autoriteiten na de coupoging in 2016 meer dan 230.000 paspoorten in, in een poging te voorkomen dat personen die mogelijk met de coupoging te maken hadden, het land zouden verlaten.²⁶ Deze maatregel werkt ook de andere kant op, tegen personen die juist het land van herkomst in willen reizen. Het bewust innemen van een paspoort bij aankomst, of de toegang tot het land weigeren, is dan een dwangmiddel om personen te laten meewerken met de autoriteiten. Er zijn verschillende voorbeelden van zaken waarbij dit soort repressieve administratieve maatregelen ook personen raken die in Nederland wonen.

In april 2019 werd een Nederlandse lokale SP-politicus van Turkse afkomst opgepakt toen hij met familie op vakantie in Turkije was. Zijn paspoort werd afgenomen en hij kreeg een uitreisverbod. De Turkse staat beschuldigde hem van terroristische activiteiten en sympathieën, en van lidmaatschap van de Koerdische terroristische organisatie PKK. Volgens de man zelf berustte de aanklacht enkel op een aantal kritische berichten over de Turkse regering die hij op X (toen nog Twitter) plaatste. Na twee maanden werd de man vrijgesproken door een Turkse rechter en mocht hij Turkije weer verlaten.²⁷

Om hun repressieve activiteiten te ondersteunen, misbruiken sommige buitenlandse overheden de afspraken met andere landen over internationale samenwerking en gegevensuitwisseling. Die afspraken zijn noodzakelijk om bepaalde internationale dreigingen zoals terrorisme tegen te gaan of om personen te kunnen berechten die worden verdacht van oorlogsmisdaden of genocide. Ze kunnen echter ook misbruikt worden, zoals onderstaand voorbeeld aangeeft.

Critici van de Rwandese overheid zijn bang dat ze, ondanks hun West-Europese paspoort of verblijfsvergunning, op valse gronden teruggestuurd worden naar Rwanda. Uit onderzoek van het onderzoekscollectief OCCRP komt naar voren dat de Rwandese overheid jarenlang valse informatie verstrekke aan Amerikaanse instanties over in Rwanda geboren Amerikaanse inwoners, en dat Interpol zou zijn misbruikt om mensen internationaal te signaleren. Volgens onderzoek van de Nederlandse krant NRC Handelsblad en het internationale onderzoeksconsortium Forbidden Stories beschuldigt de Rwandese overheid ook dissidenten die wonen in Nederland van betrokkenheid bij de genocide, om zo het terugsturen van deze personen te bevorderen of uitleveren af te dwingen.²⁸

Het is een methode die autoritaire regimes vaker toepassen. Sommige autoritaire overheden bestempelen politieke tegenstanders in het buitenland bijvoorbeeld als terroristen of extremisten om zo andere landen te bewegen hen uit te leveren. Het is voor die landen vaak moeilijk in te schatten of beschuldigingen van terrorisme of betrokkenheid bij genocide ook daadwerkelijk kloppen.

In hoeverre komt transnationale repressie voor in Nederland?

Inlichtingenonderzoek bevestigt dat diverse buitenlandse overheden repressieve activiteiten ontplooiën gericht tegen personen en groepen binnen diasporagemeenschappen in Nederland. In veruit de meeste gevallen gaat het om (online) bedreiging en intimidatie, of om administratieve vormen van repressie. Nagenoeg alle autocratische landen die in eigen land repressief optreden richting eigen bevolking, doen dat in meer of mindere mate ook richting hun gemeenschappen in het buitenland. Dat betekent dat gemeenschappen in Nederland hiermee te maken kunnen krijgen.

Daarnaast vormen enkele buitenlandse overheden een geweldsdreiging tegen specifieke personen in Nederland. De liquidaties van Samadi en Nissi in 2015 en 2017 en de verijdelde moordaanslag op een Pakistaanse dissident in 2022 laten zien dat de zwaarste vormen van fysiek geweld door of namens een buitenlandse overheid ook in Nederland kunnen plaatsvinden. Deze zwaarste vorm van geweldsdreiging van buitenlandse overheden in Nederland heeft zich vooral vanuit Iran gemanifesteerd, en in mindere mate vanuit Pakistan. Mede op basis van recente voorbeelden in andere westerse landen achten de AIVD en NCTV het waarschijnlijk dat onder andere ook de overheden van Belarus, Rusland en Rwanda bereid zullen zijn om invloedrijke tegenstanders van hun regering aan te vallen of te ontvoeren wanneer deze in Nederland zouden verblijven. Het is niet zo dat vanuit al deze landen concrete dreigingen in Nederland zijn geweest. De autoriteiten van deze landen richten de zwaarste vorm van geweld uitsluitend op personen die als een grote (politieke) dreiging worden beschouwd. Niet voor alle genoemde landen geldt dat er momenteel in Nederland personen verblijven die voldoen aan dat profiel.

3.2 Ondernijnde beïnvloeding via diasporagemeenschappen

Buitenlandse overheden voeren via diasporagemeenschappen in het buitenland openlijk en heimelijk ondernijnde beïnvloedingsactiviteiten uit, gericht op politiek en samenleving. Met inlichtingenonderzoek is vastgesteld dat een aantal buitenlandse overheden ook in Nederland pogingen doet om besluitvorming van de Nederlandse rechtsstaat of het sentiment in (delen van) de Nederlandse samenleving (heimelijk) te beïnvloeden.²⁹ Ondernijnde beïnvloeding van politiek of samenleving door buitenlandse overheden vindt niet altijd via diasporagemeenschappen plaats. Zo lieten de omkopingen van Europarlementariërs door Qatar en Marokko, die in 2022 aan het licht kwamen,³⁰ zien dat bijvoorbeeld ook kopstukken binnen de (inter)nationale politiek gebruikt worden voor dit soort ondernijnde activiteiten.

Whole-of-state en whole-of-society

Buitenlandse overheden hanteren vaak een zogenaamde *whole-of-state*-benadering om op heimelijke wijze de politiek of samenleving te beïnvloeden. Dat houdt in dat ze zich niet beperken tot het eigen veiligheidsapparaat, maar alle onderdelen van de eigen overheid inzetten om zich te mengen in andere landen. Zo wordt veel gebruik gemaakt van diplomatieke vertegenwoordigingen in het buitenland, zoals ambassades of staatsgerelateerde mediaorganisaties. Er zijn buitenlandse overheden die misbruik maken van de mogelijkheden die hun ambassademedewerkers in het buitenland hebben, of die personen inzetten onder zogenaamd diplomatiek dek mantel. Zij voeren dan andere, heimelijke werkzaamheden uit, in plaats van de normale diplomatieke taken en bevoegdheden. Ze worden ingezet bij propaganda- en mediacampagnes om de politieke en publieke opinie over hun land te beïnvloeden, of zetten druk op journalisten met een dubbele nationaliteit of andere kritische stemmen om hen te censureren.

De Nederlandse inlichtingendiensten houden waar mogelijk zicht op de pogingen van buitenlandse overheden om heimelijk inlichtingsofficieren in Nederland te plaatsen als diplomaten. In de afgelopen jaren heeft Nederland diverse malen inlichtingsofficieren onder diplomatiek dek mantel tot persona non grata verklaard, onder wie zeventien Russische diplomaten in 2022.³¹

Er zijn ook buitenlandse overheden die uitgaan van een *whole-of-society*-benadering, wat inhoudt dat zij naast de overheid ook alle burgers, verenigingen en bedrijven – ook wanneer ze in het buitenland gevestigd zijn – beschouwen als potentiële proxy.

Ondernijnde beïnvloeding van diaspora, via diaspora

Een diasporagemeenschap is bruikbaar voor een buitenlandse overheid vanwege het politieke of maatschappelijke bereik dat een grote groep personen vertegenwoordigt, en vanwege haar (maatschappelijke) positie en integratie in het doelland. Door organisaties of groepen binnen een gemeenschap te mobiliseren, kunnen zij de belangen van het herkomstland dienen. Dat gebeurt bijvoorbeeld door het openlijk laten uitdragen van bepaalde standpunten tijdens demonstraties en evenementen, of het organiseren hiervan, of door juist een proteststem te laten horen tegen ontwikkelingen die ingaan tegen de belangen van het herkomstland.

Ook verenigingen of invloedrijke personen die tot een gemeenschap behoren, zoals gemeenschapsleiders of geestelijken, kunnen worden ingezet om een grotere groep personen binnen een gemeenschap te mobiliseren. Zij hebben een bepaald aanzien of een bepaalde status op politiek of maatschappelijk vlak, of

hebben een potentieel groot bereik (bijvoorbeeld via sociale media). In ruil voor medewerking krijgen ze een beloning, zoals (financiële) voordelen of voorkeursbehandelingen, al vervullen zij deze rollen soms ook vanuit loyaliteit en ideologische toewijding.

Ondernijnde beïnvloeding van politiek, via diaspora

Het Nederlandse politieke landschap kan interessant zijn voor buitenlandse overheden. Besluiten die worden genomen door de Nederlandse politiek, of beleid dat wordt gemaakt, kunnen raken aan hun belangen, waardoor het voor die overheden relevant kan zijn om te proberen invloed uit te oefenen op onze politiek en beleidsvorming. Die beïnvloeding door buitenlandse overheden is problematisch als hun activiteiten onze politieke besluitvormingsprocessen ondernijnen, als ze ingaan tegen onze wettelijke of democratische kaders, als ze de vrijheden van personen in Nederland aantasten, of de vrije informatie-omgeving of persvrijheid manipuleren. Personen en organisaties binnen diasporagemeenschappen in Nederland kunnen door buitenlandse overheden worden gebruikt om onze besluitvormingsprocessen op een ongewenste manier te beïnvloeden.

Daarbij hebben buitenlandse overheden in het bijzonder interesse voor bestuurders, politici of politieke organisaties met banden of wortels in hun eigen land. Buitenlandse inlichtingendiensten investeren in relaties met zulke personen om hen voor zich te winnen en doen pogingen om hun mening te beïnvloeden ten faveure van het herkomstland. Of buitenlandse diensten proberen hen als verlengstuk in te zetten om de reputatie van het herkomstland te versterken. Dit soort pogingen blijft veelal zonder resultaat, maar weerhoudt buitenlandse inlichtingendiensten er niet van om het toch te blijven proberen. Een enkel succes kan namelijk veel invloed opleveren. Met de hulp van deze ‘politieke bondgenoten’ wordt de politieke of publieke opinie in andere landen of EU-breed over relevante kwesties beïnvloed met eigen standpunten. Zij dienen bijvoorbeeld resoluties in of brengen documenten onder de aandacht van Europarlementariërs of nationale politici.

In januari 2022 waarschuwde de Britse inlichtingendienst MI5 het Britse parlement voor Christine Lee, een Brits staatsburger met Chinese achtergrond. Volgens MI5 zou Lee betrokken zijn bij politieke inmengingsactiviteiten in Groot-Brittannië. Lee stelde dat haar activiteiten in Groot-Brittannië ‘de Brits-Chinese gemeenschap vertegenwoordigen en de diversiteit vergroten’, maar volgens MI5 handelde zij heimelijk en in nauwe afstemming met het United Front Work Department/UFWD, een beïnvloedingsvehikel van de Chinese Communistische Partij. Haar activiteiten zouden gefinancierd zijn vanuit China en Hong Kong.³²

Politieke beïnvloeding via de diaspora vindt ook plaats door binnen een gemeenschap op te roepen om op kandidaten te stemmen die banden hebben met het herkomstland. Andersom wordt juist ook afgeraden om op bepaalde politieke partijen te stemmen, bijvoorbeeld partijen die een kritische houding hebben ten opzichte van het herkomstland. Bij deze vormen van beïnvloeding wordt onder meer gebruik gemaakt van organisaties die kunnen worden beschouwd als een officiële of onofficiële vertegenwoordiging van een buitenlandse overheid. Zij worden door deze overheden ingezet voor hun eigen politieke agenda.

De Duitse veiligheidsdienst schreef in enkele van zijn jaarverslagen over de Unie van Internationale Democraten (UID). De UID heeft nauwe contacten met de Turkse regeringspartij AKP en behartigt in verschillende Europese landen de politieke belangen van deze partij. Volgens de Duitse dienst konden de Turkse autoriteiten via de UID echter de meningen en het gedrag van de Turkse diaspora beïnvloeden, en op die manier ook indirect invloed uitoefenen op de politieke besluitvormingsprocessen in Duitsland. Tijdens de Turkse verkiezingen in 2017 en 2023 mobiliseerde de UID onder de diaspora zoveel mogelijk Turkse stemgerechtigden om hun stem uit te brengen.³³

Niet alle politieke activiteiten van buitenlandse overheden in Nederland zijn ondermijnend. Zo kunnen buitenlandse overheden in Nederland stemmen werven binnen diasporagemeenschappen voor hun eigen verkiezingen – zeker binnen de grotere gemeenschappen zoals de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse bevinden zich veel potentiële stemmers voor buitenlandse verkiezingen. Als dat in lijn gebeurt met onze wettelijke en democratische kaders, vormt dat geen dreiging voor onze democratische rechtsorde.

In hoeverre komt beïnvloeding via diasporagemeenschappen voor in Nederland?

Inlichtingonderzoek wijst erop dat Nederland over het algemeen waarschijnlijk niet als een belangrijk doelwit wordt gezien voor ondermijnende beïnvloeding. Buitenlandse overheden richten hun activiteiten namelijk eerder op landen die vatbaarder zijn voor beïnvloeding, of meer internationale invloed hebben. Internationale instituties, zoals die van de Europese Unie en het Internationaal Strafhof, vormen voor buitenlandse overheden echter ook een belangrijk doelwit. Deze instituties maken onderdeel uit van de Nederlandse democratische rechtsstaat. Bovendien zijn de verschillende buitenlandse overheden opportunistisch. Als er zich in hun ogen een kans voordoet om via diasporagemeenschappen invloed te verwerven binnen Nederlandse instituties, dan zullen zij daar gevolg aan geven.

Uit inlichtingonderzoek blijkt dan ook dat diverse buitenlandse overheden proberen de Nederlandse publieke en politieke opinie via de diasporagemeenschappen te beïnvloeden, buiten de kaders van de democratische rechtsorde om. Dit gebeurt via officieuze of onofficiële vertegenwoordigingen van deze buitenlandse overheden in Nederland. Ook hebben diverse buitenlandse overheden aandacht voor Nederlandse (lokale) politici die deel uitmaken van de desbetreffende diasporagemeenschap.

De daadwerkelijke omvang en het effect van eventuele politieke of maatschappelijke beïnvloeding door statelijke actoren in Nederland zijn moeilijk te kwantificeren. Beïnvloeding gebeurt meestal op een niet-zichtbare manier en is een proces over langere tijd. Ook hoeven personen die worden ingezet voor beïnvloedingsactiviteiten zich niet bewust te zijn van de schadelijke intenties of gevolgen van deze activiteiten, of zelfs van het feit dat ze worden gebruikt als beïnvloedingsinstrument. Bovendien hebben de instituties van de Nederlandse democratische rechtsstaat een zekere weerbaarheid waardoor beïnvloedingsactiviteiten lang niet altijd succesvol zijn en (negatieve) effecten uitblijven. Pogingen tot ondermijnende beïnvloeding zijn om deze redenen niet (direct) zichtbaar – in tegenstelling tot bijvoorbeeld vormen van transnationale repressie, zoals bedreiging of geweld.

3.3 Inlichtingenactiviteiten gericht op diasporagemeenschappen

Buitenlandse overheden verzamelen om verschillende redenen inlichtingen over (personen en organisaties binnen) hun diasporagemeenschappen (zie ook hoofdstuk 2). Daarnaast hebben diasporagemeenschappen in Nederland ook te maken met spionageactiviteiten uit andere landen. De aard en intensiteit van deze activiteiten kunnen verschillen. Dit is afhankelijk van de achterliggende reden van de spionage en de weerbaarheid van (potentiële) doelwitten.

De werkwijze van buitenlandse overheden bij inlichtingenactiviteiten gericht op de diaspora

Om personen en organisaties binnen hun diaspora in de gaten te houden en informatie over hen te verzamelen hebben buitenlandse overheden een veelvoud aan bronnen en middelen tot hun beschikking: open bronnen en sociale media, (formele of informele) netwerken van agenten of menselijke bronnen (informanten), of de inzet van geavanceerde cybermiddelen (zoals spyware).

Buitenlandse overheden, en meestal inlichtingendiensten namens hen, verzamelen op grote schaal persoonsgegevens. Niet alleen uit gesloten bronnen, bijvoorbeeld door het hacken van hotelketens of telecombedrijven, maar ook uit open bronnen. Ze kunnen relatief eenvoudig gebruik maken van de openheid van westerse samenlevingen en het internationale betalingsverkeer om persoonsgegevens te achterhalen. Publicaties van wetenschappers en journalisten, waaronder documenten waarin zij kritisch zijn op de autoriteiten in hun land van herkomst, staan veelal gewoon online. Via sociale mediakanalen, zoals X of LinkedIn, delen mensen bovendien veel informatie, kennis en emoties. Dit soort berichten zijn voor iedereen openbaar toegankelijk, en dus ook voor buitenlandse inlichtingendiensten. Ook in Nederland is grootschalige vergaring van persoonsgegevens door buitenlandse overheden waargenomen.³⁴

Diplomatieke posten in het buitenland en de daar werkzame medewerkers en inlichtingofficieren verzamelen op eigen initiatief of op verzoek van hun autoriteiten actief inlichtingen over diasporagemeenschappen. Dit gebeurt onder andere via sociale media. Behalve ambassades vormen ook andere organisaties en instanties die deel uitmaken van het normale dagelijkse leven een bron van informatie voor buitenlandse overheden. Zo worden commerciële onderzoeksbureaus en mediabedrijven door buitenlandse inlichtingendiensten gebruikt om onderzoek te doen naar burgers in Nederland, met name naar hen die kritiek uiten op het beleid van de autoriteiten in het herkomstland. Organisaties of religieuze instellingen waar veel leden van een gemeenschap samenkomen, zoals een moskee of een kerk, kunnen heimelijk worden geïnfiltrerd. Deze instellingen kunnen in dat geval dus onbewust worden gebruikt als bron van informatie voor een buitenlandse overheid.

Diverse buitenlandse overheden beschikken over offensieve cyberprogramma's die worden ingezet tegen Nederland, waaronder Rusland, China en Iran. Offensieve cyberprogramma's worden gebruikt voor sabotagedoeleinden of economische spionage, maar ook om heimelijk gegevens te verzamelen over personen in diasporagemeenschappen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om personen en organisaties die door een buitenlandse overheid zijn aangemerkt als dissident.

Buitenlandse inlichtingendiensten en hun proxy's richten zich met cybermiddelen in sommige gevallen direct op individuen binnen een diasporagemeenschap, maar verzamelen ook gegevens over deze personen bij andere organisaties. Daarvoor zetten deze diensten onder meer spyware in.

In oktober 2023 onthulde een onderzoeks- en journalistencollectief dat de Egyptische geheime dienst zogenaamde Predator-spyware installeerde op telefoons van tientallen Egyptische journalisten, mensenrechtenactivisten, politieke tegenstanders, advocaten en academici. De met deze spyware vergelijkbare Pegasus-spionagesoftware werd eerder al aangetroffen op de telefoon van de omgebrachte Saoedische journalist Jamal Khashoggi.³⁵

Diaspora ingezet voor inlichtingenactiviteiten

Buitenlandse overheden en inlichtingendiensten maken gebruik van netwerken van menselijke bronnen. Leden van een diasporagemeenschap kunnen deel uitmaken van zo'n netwerk: zij vormen een belangrijke bron van informatie voor buitenlandse diensten. Ook in Nederland proberen verschillende landen burgers en organisaties te rekruteren om inlichtingen te verzamelen. Het gaat hierbij onder andere om personen die werkzaam zijn op strategische posities, in vitale sectoren of die toegang hebben tot relevante (persoons)data.

In oktober 2023 werd een man aangehouden op verdenking van het bezitten en naar buiten brengen van staatsgeheime informatie. De rechter heeft nog geen uitspraak gedaan in deze zaak. De man, een Nederlander met Marokkaanse achtergrond, was volgens het Openbaar Ministerie op weg naar Marokko en had tijdens de aanhouding een groot aantal digitale (staatsgeheime) documenten bij zich, waaronder een analyse van de AIVD over Marokkaanse inlichtingenactiviteiten in Nederland. De man, die vanwege zijn functie bij de NCTV toegang had tot dit soort informatie, wordt verdacht van het schenden van staatsgeheimen, al dan niet in opdracht van een buitenlandse mogendheid. Het Openbaar Ministerie denkt dat hij al sinds 1995 contact heeft met de Marokkaanse inlichtingendienst.³⁶

Een buitenlandse overheid of buitenlandse inlichtingendienst kan medewerking afdwingen door informanten of hun familie onder druk te zetten of te bedreigen. Verzamelde informatie over tegenstanders wordt tegen hen gebruikt, bijvoorbeeld door hen te vervolgen als zij naar het land van herkomst reizen voor vakantie of familiebezoek. Ook is het mogelijk dat personen in diskrediet worden gebracht en gearresteerd worden voor gefingeerde zaken zoals drugsmokkel of zedendelicten.

Dwang is echter niet altijd nodig. Medewerking aan spionageactiviteiten vindt ook plaats in ruil voor financiële vergoedingen of andere beloningen, zoals voorkeursbehandelingen. Ook zijn er leden binnen een gemeenschap die uit loyaliteits- of nationalistische gevoelens bereid zijn informatie te delen over andere personen uit die gemeenschap.

Uit wetenschappelijk onderzoek in 2020 kwam naar voren dat Chinese studenten binnen Nederlandse universiteiten een belangrijk doelwit van en een instrument voor politieke beïnvloeding vanuit China zijn. Het onderzoek wees uit dat zij vaak worden gemonitord door medestudenten en/of de Chinese ambassade en zich niet vrij voelen in hun doen en laten, noch om zich te kunnen uitspreken over politieke kwesties. Ook docenten zouden regelmatig merken dat Chinese studenten zich niet vrij voelen om politieke discussies aan te gaan. Het onderzoek liet ook zien dat de Chinese ambassade in Nederland zelfcensuur bevordert, evenals gedrag dat Chinees beleid ondersteunt onder niet-Chinese wetenschappers, studenten, en universitaire beleidsmakers. In 2024 schreef het journalistieke medium Folia van de Universiteit van Amsterdam (UvA) op basis van eigen onderzoek over Chinese studenten aan de UvA die last zouden hebben van inmenging uit China.³⁷

Binnen sommige diasporagemeenschappen zijn de onderlinge verhoudingen bovendien erg complex, veroorzaakt door politieke geschillen en culturele en religieuze verschillen die zijn gebaseerd op de situatie in het land van herkomst. Dat kan leiden tot polarisatie, onderling wantrouwen en onzekerheid: aan welke kant zou je moeten staan – en aan welke kant staat een ander? Velen willen zich afzijdig houden, maar hebben het gevoel gedwongen te worden om partij te kiezen. Deze omstandigheden werken situaties in de hand waarbij leden van een gemeenschap informatie over elkaar verzamelen, en doorspelen naar anderen in de gemeenschap, of naar een ambassade. De Eritrese gemeenschap is illustratief voor deze omstandigheden.³⁸

In hoeverre komt spionage binnen diasporagemeenschappen voor in Nederland?

De inlichtingen die een statelijke actor verzamelt over zijn diaspora worden veelal gebruikt om activiteiten van transnationale repressie en beïnvloeding te faciliteren, maar wordt in diverse gevallen ook gebruikt voor andere doeleinden zoals economische spionage. De AIVD kan uit eigen onderzoek bevestigen dat verschillende landen inlichtingen verzamelen over of via hun diasporagemeenschappen in Nederland. Onder andere Iran, Pakistan, Marokko en Turkije voeren deze spionageactiviteiten uit. Ook van andere landen, zoals China, Eritrea en Syrië wordt het waarschijnlijk geacht dat ze dit doen, omdat bekend is dat ze in andere Europese/westerse landen inlichtingen over of via hun diaspora verzamelen. In Nederland vindt het verzamelen van inlichtingen plaats via informantennetwerken (binnen diasporagemeenschappen) of door de inzet van cybermiddelen.³⁹

4 Complicerende elementen van statelijke inmenging

Statelijke inmenging heeft meerdere elementen die het begrip ervan bemoeilijken en voor uitdagingen zorgen in de aanpak ervan. Zo zijn er sluimerende factoren die de dreiging op lange termijn kunnen veranderen en waar weinig invloed op uitgeoefend kan worden. Hierbij valt te denken aan de verandering van de omvang van een diasporagemeenschap door immigratie of emigratie, de verandering van politieke stabiliteit in het land van oorsprong of een wijziging in de politieke houding van een buitenlandse overheid ten aanzien van haar buitenlandse gemeenschappen. Hieronder worden nog enkele elementen genoemd die statelijke inmenging en daarmee de aanpak ervan complex maken. Deze lijst is niet-limitatief en is primair bedoeld ter ondersteuning van toekomstige inspanningen om statelijke inmenging tegen te gaan.

De impact van statelijke inmenging is niet of nauwelijks meetbaar

De daadwerkelijke impact van statelijke inmenging op diasporagemeenschappen, en daarmee op de democratische rechtsorde in ons land, is niet of nauwelijks in cijfers uit te drukken. Dat heeft onder meer te maken met de 'zichtbaarheid': wie zit erachter, waarom doen zij dit en wat doen ze precies?

In veel gevallen is het lastig om met een hoge mate van zekerheid vast te stellen wie er precies achter een actie zit: de overheid van een ander land, een proxy namens een andere overheid, of een fanatieke eenling die uit eigen beweging handelt? In het geval van een proxy of fanatieke eenling is vaak ook onduidelijk in hoeverre de desbetreffende buitenlandse overheid daar controle over heeft en bewust aanstuurt op acties die ondermijnend zijn voor de Nederlandse democratische rechtsorde.

Ook de omvang van politieke of maatschappelijke beïnvloeding door buitenlandse overheden in Nederland is moeilijk te meten. Ondoorzichtigheid en misleiding zijn onderdeel van de aard en intentie van heimelijke beïnvloeding. Het gebeurt meestal op een niet-zichtbare manier en het gaat vaak om een proces over langere tijd. Verder zijn vormen van statelijke inmenging die via open kanalen verlopen niet altijd

eenvoudig waar te nemen of te onderkennen, doordat ze plaatsvinden in lokale media, talen en dialecten. De manifestatie van ondermijnende beïnvloeding is over het algemeen ook minder zichtbaar dan bijvoorbeeld vormen van transnationale repressie, zoals bedreiging of geweld.

Acties zijn vaak zeer subtiel. Er worden methodes gehanteerd waarbij een slachtoffer zich niet bewust is van schadelijke intenties of gevolgen, of zich zelfs helemaal niet bewust is van het feit dat hij of zij te maken heeft met een vorm van inmenging door een buitenlandse overheid. Sommige verschijningsvormen van statelijke inmenging zijn duidelijk zichtbaar (en daarmee als zodanig te kwantificeren), zoals een liquidatie, mishandeling of ontvoering – mits ook duidelijk is dat ze zijn geïnitieerd of uitgevoerd door een buitenlandse macht. In andere gevallen laten middelen geen sporen na. Denk aan een niet-fysieke gedraging zoals (online) intimidatie, die op afstand kan plaatsvinden.

De meldingsbereidheid onder slachtoffers is laag

Relatief weinig slachtoffers van statelijke inmenging doen melding of aangifte. Dat wil zeggen: mogelijke gevallen van statelijke inmenging zijn lang niet altijd terug te vinden in registratiecijfers. Omdat we dus geen absolute getallen hebben over daadwerkelijke inmenging, kunnen we dit ook niet vergelijken met de hoeveelheid aangiftes of meldingen. Dat komt onder andere door de hiervoor genoemde factoren die het fenomeen minder 'zichtbaar' maken. Daar hebben zowel slachtoffers (doe je aangifte van bedreiging door een fanatiek individu, of tegen iemand die jou in opdracht van een buitenlandse overheid bedreigt?) als instanties waar de melding terecht kan komen hebben daar last van. Zeker op lokaal niveau zijn instanties vaak onbekend met de verschillende problematieken die spelen binnen gemeenschappen en/of het land van herkomst van een gemeenschap. Daardoor kan het lastig zijn de inhoud van een melding te interpreteren.

De lage meldingsbereidheid onder diasporagemeenschappen heeft meerdere mogelijke oorzaken. Zo bestaat er onder sommige gemeenschappen waarschijnlijk een geïnstitutionaliseerd wantrouwen jegens de overheid,^{VIII} of jegens personen die voor of namens de overheid optreden. Een voorbeeld uit het verleden is het wantrouwen binnen de Eritrese diasporagemeenschappen over Eritrese tolken die voor de IND werkten: onder deze tolken zouden personen zijn die banden hadden met het Eritrese regime.⁴⁹ Wantrouwen kan leiden tot angst voor mogelijke represailles, wat ervoor kan zorgen dat de meldingsbereidheid onder druk komt te staan. Ook speelt mee dat de drempel voor personen binnen de diasporagemeenschappen mogelijk vaak hoog is; ze zijn de Nederlandse taal onvoldoende machtig, of men is niet gewend aan de procedures die horen bij het doen van melding of aangifte bij de politie. De complexiteit van het fenomeen statelijke inmenging en het eerder genoemde gebrek aan meetbaarheid, maakt het eveneens lastig om mensen te helpen. Het gebrek aan hulp die de Nederlandse autoriteiten kunnen bieden kan vervolgens ook van invloed zijn op de meldingsbereidheid, omdat mensen het nut van melden niet inzien als ze niet verwachten dat er iets mee gebeurt.

De binding met het herkomstland is een (potentieel) drukmiddel

Veel personen die behoren tot diasporagemeenschappen houden om verschillende redenen een bepaalde mate van verbinding met het herkomstland. Vaak woont er nog familie of heeft men er zelf nog bezittingen. Het is bekend dat die binding door de autoriteiten uit sommige van de herkomstlanden wordt misbruikt: de toegang tot bezit wordt ontzegd, er worden administratieve hindernissen opgelegd, chantabele omstandigheden (denk aan schulden of gevoeligheden in de privésferen) worden gebruikt om iets af te dwingen, of familieleden die nog in het herkomstland wonen worden geïntimideerd, bedreigd, tewerkgesteld of vastgezet.

Veel individuen binnen de diasporagemeenschappen in Nederland beschikken over meerdere nationaliteiten (en bijbehorende paspoorten). Dat is niet altijd een bewuste en eigen keuze. Sommige overheden beschouwen personen die wortels hebben in hun land automatisch als hun eigen staatsburgers, zelfs als ze er niet woonachtig zijn of er niet zijn geboren. Bovendien wordt afstand doen van de nationaliteit door sommige landen niet toegestaan, zoals in Iran en Marokko, of in de praktijk simpelweg niet geaccepteerd. Met die nationaliteit blijven individuen dus ook gebonden aan het land van herkomst. Hoewel dit voordelen heeft en vaak gewenst is, maakt het ook kwetsbaar voor beïnvloeding of druk. Zo kan een buitenlandse overheid een paspoort intrekken, of zijn burgers dwingen tot het betalen van belasting.

Internationale samenwerking en gegevensuitwisseling

In de uitvoering van hun veiligheidstaken zijn overheden en veiligheids- en politiediensten afhankelijk van tijdige, betrouwbare en correcte informatie. Omdat bepaalde dreigingen een internationaal karakter hebben, zoals terrorisme en georganiseerde misdaad, zijn internationale samenwerking en gegevensuitwisseling noodzakelijk. Buitenlandse overheden kunnen echter ook misbruik maken van deze samenwerking en die inzetten als instrument voor repressie, bijvoorbeeld door personen onterecht op een internationale opsporings- of terrorismelijst te plaatsen. In deze analyse zijn verschillende voorbeelden benoemd waarbij buitenlandse overheden op die manier proberen te bewerkstelligen dat politieke tegenstanders, onder het mom van een criminele, genocide- of terrorismeverdenking, worden uitgeleverd aan hun land. Het is voor andere landen vaak moeilijk in te schatten of dit soort beschuldigingen ook daadwerkelijk kloppen.

VIII Voor sommige gemeenschappen geldt dat er niet alleen onderling wantrouwen heerst tussen leden van de gemeenschap, maar ook individueel wantrouwen naar autoriteiten of hulpverlenende instanties in het land waar zij naartoe gekomen zijn. Het wantrouwen van deze individuen wordt gevoed door hun ervaringen met een autocratisch of zelfs totalitair systeem, en is mogelijk versterkt door wat zij na het vertrek uit hun land van herkomst hebben meegemaakt.

5 Conclusie: de impact van statelijke inmenging

Verschillende buitenlandse overheden ontplooiën in Nederland inmengingsactiviteiten tegen personen en organisaties binnen diasporagemeenschappen, die gezamenlijk een wezenlijk onderdeel vormen van de Nederlandse samenleving. Deze activiteiten zetten de vrijheden van slachtoffers onder druk en zorgen voor gevoelens van onveiligheid. Daarmee worden belangrijke waarden van onze democratische rechtsorde geraakt. De inmengingsactiviteiten van deze buitenlandse overheden treffen binnen de diverse diasporagemeenschappen een groot aantal Nederlandse burgers en hun vrijheden. Dit maakt dat het fenomeen van statelijke inmenging tegen diasporagemeenschappen in Nederland waarschijnlijk een aanzienlijke impact heeft op de Nederlandse democratische rechtsorde.

Statale inmenging zet vrijheden van diaspora onder druk en zorgt voor een gevoel van onveiligheid

Meerdere buitenlandse overheden ontplooiën inmengingsactiviteiten in Nederland. De impact hiervan is groot voor specifieke personen en groepen binnen de Nederlandse samenleving. Voor deze groep slachtoffers zorgen activiteiten van statale inmenging voor gevoelens van onveiligheid en raken ze aan hun grondrechten en vrijheden. Deze vrijheden zijn onderdeel van onze democratische samenleving en rechtsstaat. Daarmee raakt elke vorm van statale inmenging aan de waarden van onze democratische rechtsorde.

Activiteiten van buitenlandse overheden, of de angst daarvoor, leiden tot een gevoel van onveiligheid onder diasporagemeenschappen. Onder andere de liquidaties van Samadi en Nissi en de mishandeling van een Pakistaanse mensenrechtenactivist laten zien dat de meest extreme uitingen van statale repressie bovendien een dreiging vormen tegen de (fysieke) veiligheid van Nederlandse burgers en ingezetenen.

Voor veel diasporagemeenschappen in Nederland geldt dat deze klein zijn in verhouding tot de gehele Nederlandse bevolking. Activiteiten van statale inmenging hebben voornamelijk impact op specifieke individuen of groepen binnen een gemeenschap, of op deze gemeenschappen zelf. Daarom hebben de inmengingsactiviteiten van een enkele buitenlandse overheid vooral een effect op (individueel binnen) de

desbetreffende gemeenschap – en niet zozeer op de Nederlandse samenleving in zijn geheel – tenzij er sprake is van zware vormen van geweld die de samenleving kunnen schokken.

Het gaat echter om meerdere diasporagemeenschappen die door inmengingsactiviteiten van buitenlandse overheden worden geraakt. Dit betreft een groot aantal Nederlandse burgers van wie vrijheden onder druk komen te staan en die zich onveilig voelen in Nederland.

Statelijke inmenging zorgt voor onderling wantrouwen en verdeeldheid in gemeenschappen, en kan bijdragen aan negatieve beeldvorming

Statelijke inmenging kan leiden tot sociale spanningen en polarisatie binnen diasporagemeenschappen. Gevoelens van onveiligheid schaden het onderlinge vertrouwen en kunnen zorgen voor wantrouwen binnen gemeenschappen. Het heeft invloed op het vertrouwen in de Nederlandse overheid. In sommige gemeenschappen bestaat al verdeeldheid door culturele, religieuze of politieke verschillen gebaseerd op de situatie in het land van herkomst. Door bemoeienis vanuit buitenlandse overheden wordt die verdeeldheid uitvergroot en dat maakt de gemeenschappen extra kwetsbaar. Het zorgt ervoor dat leden van een gemeenschap het contact met anderen mijden, uit angst te worden gerapporteerd, of zich niet of minder uitlaten over hun politieke voorkeur. Binnen diasporagemeenschappen kan angst voor een buitenlandse overheid zelfs ontstaan als er geen sprake is van daadwerkelijke statelijke inmenging, maar deze inmenging wel wordt verondersteld.

Bestaande spanningen in landen van herkomst kunnen overslaan naar diasporagemeenschappen in Nederland, zeker bij de relatief grote gemeenschappen in Nederland. De kans op uitingen van onenigheid neemt toe als er sprake is van meerdere diverse etnische en politieke groepen binnen deze gemeenschappen. Wanneer een buitenlandse overheid of machthebber een bepaalde retoriek hanteert, bijvoorbeeld door onderscheid te maken tussen ‘goede’ en ‘vijandige’ burgers’ of bepaalde groepen binnen de bevolking dehumaniseert, leidt dat eveneens tot polarisatie, sociale onrust of zelfs vijandbeelden binnen een gemeenschap. Dat kan de integratie van personen binnen de diaspora in Nederland negatief beïnvloeden en de binding met Nederland belemmeren.

Statelijke inmenging richting gemeenschappen kan vanuit het perspectief van de bredere Nederlandse samenleving bijdragen aan het wantrouwen en negatieve beeldvorming jegens (personen binnen) die gemeenschappen. Dit kan bijvoorbeeld komen door incidenten van (vermeende) spionage of andere activiteiten gericht tegen Nederlandse belangen, of door sociale spanningen binnen een gemeenschap en eventuele overlast als gevolg daarvan.

Statelijke inmenging vormt in mindere mate ook een gevaar voor de democratische rechtsstaat

Nederland vormt voor de meeste buitenlandse overheden geen belangrijk doelwit voor ondermijnende beïnvloeding en de democratische instituties zijn zodanig weerbaar dat beïnvloedingspogingen lang niet altijd succesvol zijn. Desondanks vormt statelijke inmenging ook een gevaar voor de Nederlandse democratische rechtsstaat. Internationale instituties zoals de Europese Unie maken onderdeel uit van de Nederlandse democratische rechtsstaat en vormen wel een belangrijk doelwit. Bovendien zijn buitenlandse overheden opportunistisch. Zij laten geen kans aan zich voorbij laten gaan om (ook) via diasporagemeenschappen een positie van invloed te verwerven binnen een van de Nederlandse democratische instituties.

Een enkele succesvolle poging daartoe kan veel opleveren voor een buitenlandse overheid en kan tegelijkertijd veel schade toebrengen aan de integriteit van de Nederlandse democratische rechtsstaat.

Daarnaast heeft ook transnationale repressie gericht op personen binnen diasporagemeenschappen invloed op het functioneren van de democratische rechtsstaat. Repressie (en de angst daarvoor) leidt tot zelfcensuur. Hierdoor komen fundamentele vrijheden in het geding die essentieel zijn voor het functioneren van de democratische rechtsstaat, zoals de vrijheid van meningsuiting, een vrije rechtsgang, en de vrijheid van vergadering en persvrijheid.^{IX 41}

Een blik in de toekomst

Statelijke inmenging is geen nieuw fenomeen en zal de komende jaren niet uit Nederland verdwijnen. De belangen van buitenlandse overheden ten aanzien van de diasporagemeenschappen in Nederland zullen niet snel veranderen en veelal aanhoudend gedreven worden door machtsbehoud in eigen land. Het repressief optreden tegen eigen inwoners en hun diasporagemeenschappen is bij autocratische overheden bijna volledig geïnstitutionaliseerd om politieke, culturele en/of religieuze redenen. Dit zal ook door diplomatieke druk niet snel wijzigen, zeker gezien de moeizame relatie tussen Nederland en de meeste landen die zich hier mengen. Het huidige tijdsgewricht wordt gekenmerkt door een groeiende geopolitieke rivaliteit tussen westerse en niet-westerse landen, waardoor onderlinge relaties vermoedelijk niet snel zullen verbeteren. Bovendien kan die rivaliteit een versterkende werking hebben op de drijfveren van andere landen om zich te mengen in buitenlandse gemeenschappen en daarmee de kans op statelijke inmenging vergroten.

Desondanks treedt Nederland naar aanleiding van incidenten actief op richting diverse buitenlandse overheden en ontwikkelen diplomatieke relaties zich per land. Daarnaast zijn onder meer de inlichtingen- en veiligheidsdiensten actief bezig om de zwaarste vormen van statelijke inmenging tegen te werken en zijn er verschillende initiatieven die de weerbaarheid tegen statelijke inmenging verhogen. Door deze inspanningen zal de mate en aard van statelijke inmenging de komende jaren vermoedelijk per land veranderen en mogelijk afnemen.

Daar staat tegenover dat er persistente factoren zijn die de diverse buitenlandse overheden motiveren zich te blijven mengen in buitenlandse diasporagemeenschappen. Bovendien zijn er de eerder beschreven complicerende elementen van statelijke inmenging en de aanpak ervan, en de uitdagingen van het huidige geopolitieke tijdsgewricht. Tot slot vergroten technologische ontwikkelingen de potentie van buitenlandse overheden om hun diasporagemeenschappen op afstand en op grotere schaal te monitoren en te intimideren.

Op basis van deze factoren schatten de AIVD en NCTV in dat statelijke inmenging tegen diasporagemeenschappen niet zal verdwijnen en mogelijk zal toenemen.

IX Deze gevoelens van onveiligheid zijn niet uit de lucht gegrepen en leven bovendien breder dan alleen onder diasporagemeenschappen. Instituut Clingendael onderzocht recent dat de dreiging van ‘ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland’ in de ogen van de Nederlandse bevolking de tweede grootste dreiging is.

Referenties

- 1 Nieuwe indeling bevolking naar herkomst. Vervanging van indeling naar migratieachtergrond en westers/niet-westers. Statistics Netherlands/Centraal Bureau voor de Statistiek, 16 februari 2022. Geraadpleegd in september 2024, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/nieuwe-indeling-bevolking-naar-herkomst>.
- 2 Dreigingsbeeld Statische Actoren (DBSA) en Dreigingsbeeld Statische Actoren 2 (DBSA2). Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) en Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid (NCTV), februari 2021/ november 2022; Houtkamp, C., Aartsma, K., Van der Laan, T. & Dijkman, M., *Ongewenste buitenlandse inmenging. Een beter OBI-begrip voor een beter OBI-beleid*. Instituut Clingendael (nog te publiceren).
- 3 Houtkamp, C., Aartsma, K., Van der Laan, T. & Dijkman, M., *Ongewenste buitenlandse inmenging. Een beter OBI-begrip voor een beter OBI-beleid*. Instituut Clingendael (nog te publiceren).
- 4 DBSA2. AIVD, MIVD en NCTV, november 2022; *Anti-institutioneel extremisme in Nederland: een ernstige bedreiging voor de democratische rechtsorde?* AIVD, mei 2023; *Wat wordt bedoeld met democratische rechtsorde?* AIVD. <https://www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme/vraag-en-antwoord/wat-wordt-bedoeld-met-democratische-rechtsorde>; Beschermen democratische processen en instituties. NCTV. <https://www.nctv.nl/onderwerpen/beschermen-democratische-processen-en-instituties>.
- 5 Bradshaw, S. & Howard, P.N., *The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*, Oxford Internet Institute, 2019; DBSA. AIVD, MIVD en NCTV, februari 2021.
- 6 Paul Rusesabagina: Hotel Rwanda hero and government critic arrives in US (2023, 30 maart). BBC News. Geraadpleegd in mei 2024, <https://www.bbc.com/news/world-africa-65120307>; Rwanda: Transnational Repression Origin Country Case Study. Freedom House. Geraadpleegd in mei 2024, <https://freedomhouse.org/report/transnational-repression/rwanda>.
- 7 Ehrismann, M., De Grijter, M., Bouwmeester, M. & Sikkema, M., *Remittances – belemmeringen bij geldtransacties van migranten naar familie in hun land van herkomst*. Verwey-Jonker Instituut en Andersson Elffers Felix, 7 juni 2022.
- 8 Niets is wat het lijkt. Eritrese organisaties en integratie. DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, november 2016; Terlingen, S. & Borm, B., *Eritrees regime haalt opnieuw geld op bij asielzoekers in Nederland* (2024, 24 oktober). VPRO/Argos. Geraadpleegd in mei 2024, <https://www.vpro.nl/argos/lees/nieuws/2020/eritrees-regime-haalt-opnieuw-geld-op-bij-asielzoekers-in-nederland.html>.
- 9 D'Hooghe, I. & Dekker, B. *China's invloed op onderwijs in Nederland: een verkenning*. Instituut Clingendael, juni 2020; d'Hooghe, I. & Martin, X. *Dutch collaboration with PhD students sponsored by the China Scholarship Council*. Instituut Clingendael, maart 2024.
- 10 Aljzawi, N., Anstis, S. & Michaelsen, M., *Transnational Repression Against Exiled Women Activists*. MERIP. Geraadpleegd in mei 2024, <https://merip.org/2023/09/exiled-women>; Stauffer, B., *"We Will Find You": A Global Look at How Governments Repress Nationals Abroad*. Human Rights Watch, 22 februari 2024.
- 11 *Russian emigres in Spain call for protection after pilot defector shot dead* (2024, 20 februari). Reuters. Geraadpleegd in mei 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/russian-spy-chief-killed-russian-pilot-was-moral-corpse-defecting-2024-02-20>.
- 12 *Mitarbeiter des AfD-Spitzenkandidaten Maximilian Krahl festgenommen* (2024, 23 april). Zeit Online. Geraadpleegd in mei 2024, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-04/mitarbeiter-des-afd-spitzenkandidaten-maximilian-krahl-verhaftet>.
- 13 Vlaskamp, M., *Iemand doet er alles aan om mij stil te krijgen* (2023, 8 april). De Volkskrant.
- 14 *Iran is using criminal networks in Sweden* (30 mei 2024). Säkerhetspolisen. Geraadpleegd in juni 2024, <https://sakerhetspolisen.se/ovriga-sidor/other-languages/english-engelska/press-room/news/news/2024-05-30-iran-is-using-criminal-networks-in-sweden.html>.
- 15 Tweede Kamer der Staten-Generaal, Kamerstuk 35000-V, nr. 56, 8 januari 2019, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35000-V-56.html>
- 16 Moordaanslag in Rotterdam vrijdeld, Pakistan lijkt betrokken (2021, 14 augustus). NOS Nieuws. Geraadpleegd in april 2024, <https://nos.nl/artikel/2393786-moordaanslag-in-rotterdam-vrijdeld-pakistan-likt-betrokken>. British 'hitman' found guilty of plotting to kill Pakistani activist (2022, 28 januari). BBC News. Geraadpleegd in april 2024, <https://www.bbc.com/news/world-asia-60157677>.
- 17 *CIA concludes Saudi crown prince ordered Jamal Khashoggi's assassination* (2018, 16 november). The Washington Post. Geraadpleegd in april 2024, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/cia-concludes-saudi-crown-prince-ordered-jamal-khashoggis-assassination/2018/11/16/98c89fe6-e9b2-11e8-a939-9469f1166f9d_story.html.
- 18 *Russia: Transnational Repression Origin Country Case Study*. Freedom House. Geraadpleegd in april 2024, <https://freedomhouse.org/report/transnational-repression/russia>; *Levenslang voor 'Tergartenmoord' op Georgiër in Berlijn* (2021, 15 december). Duitsland Instituut. Geraadpleegd in april 2024, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/47464/levenslang-voor-tiergartenmoord-op-georgier-in-berlijn>.
- 19 *Beschuldiging Trudeau aan adres India zet relatie op scherp* (2023, 19 september). NOS Nieuws. Geraadpleegd in april 2024, <https://nos.nl/artikel/2491060-beschuldiging-trudeau-aan-adres-india-zet-relatie-op-scherp>; *Prosecutors charge Indian man in attempted murder-for-hire plot against Sikh activist on US soil* (2023, 30 november). CNN News. Geraadpleegd in april 2024, <https://edition.cnn.com/2023/11/29/politics/us-prosecutors-charge-indian-man-with-attempted-murder-for-hire-plot-against-sikh-activist-on-us-soil/index.html>; *Family of Sikh activist call for new UK investigation into his death* (2023, 20 december). The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/20/family-of-sikh-activist-call-for-new-uk-investigation-into-his-death>.
- 20 *France asks two Chinese spies to leave after attempt to forcibly repatriate man* (2024, 3 juli). Le Monde. Geraadpleegd in juli 2024, https://www.lemonde.fr/en/france/article/2024/07/03/france-asks-two-chinese-spies-to-leave-after-attempt-to-forcibly-repatriate-man_6676591_7.html.
- 21 *Vietnamese man extradited to Germany over oil executive kidnapping* (2022, 2 juni). The Guardian. Geraadpleegd in april 2024, <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/02/vietnamese-man-extradited-germany-oil-executive-kidnapping>.
- 22 Davidson, D., Versluis, J. & Delhaas, R., *AIVD waarschuwt Iraanse activisten voor ontvoering in buitenland* (2020, 12 november). VPRO/Argos. Geraadpleegd in juli 2024, <https://www.vpro.nl/argos/lees/onderwerpen/de-lange-arm-van-iran/2020/aivd-waarschuwt-iraanse-activisten-voor-ontvoering-in-buitenland.html>.
- 23 *Gratie voor Belarussische journalist Protasevitsj die uit vliegtuig werd gehaald* (2023, 22 mei). NOS Nieuws. Geraadpleegd in mei 2024, <https://nos.nl/artikel/2476047-gratie-voor-belarussische-journalist-protasevitsj-die-uit-vliegtuig-werd-gehaald>.
- 24 Bijvoorbeeld: Van Pinxteren, G. & Schoof, R., *De lange arm van Beijing reikt tot diep in de Randstad*. NRC Handelsblad, 26 oktober 2022. Zie ook: Piekie, F.N., *China's invloed en de Chinese gemeenschap in Nederland*. Leiden Asia Centre, maart 2021.
- 25 *'Russische lange arm intimideert diaspora'*. Financieel Dagblad, 2 mei 2022.
- 26 *Turkey: Transnational Repression Origin Country Case Study*. Freedom House. Geraadpleegd in april 2024, <https://freedomhouse.org/report/transnational-repression/turkey>.
- 27 *SP'er Memis in Turkije vrijgesproken, mag land verlaten* (2019, 2 juli). NOS Nieuws. Geraadpleegd in april 2024, <https://nos.nl/artikel/2291607-sp-er-memis-in-turkije-vrijgesproken-mag-land-verlaten>.
- 28 Mureithi, C. & Zalan, K., *Rwanda Fed False Intelligence to U.S. and Interpol As It Pursued Political Dissidents Abroad*. Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP), 4 november 2022; Pfneniger, K., *Espionage, threats, suspicious deaths: Rwanda tries to silence its opponents abroad*. Forbidden Stories, 28 mei 2024; *Rwandese ambassade in Den Haag intimideert en bedreigt critici van regime-Kagame in Nederland*. NRC Handelsblad, 28 mei 2024.
- 29 DBSA en DBSA2. AIVD, MIVD en NCTV, februari 2021 en november 2022.
- 30 *Grootschalig onderzoek naar omkoping leden Europees Parlement*. Financieel Dagblad, 9 december 2022; Kouwenhoven, A. & Van de Wiel, C., *Hoe Marokko het Europees Parlement wist te beïnvloeden*. De Standaard, 4 januari 2023.
- 31 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Kamerstuk 35373, nr. 30, 18 februari 2023, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/02/18/kamerbrief-over-stappen-in-diplomatieke-betrekkingen-met-russische-federatie>.
- 32 *Woman connected to Chinese Communist Party 'seeking to covertly interfere in UK politics,' MI5 says* (2022, 20 januari). CNN News. Geraadpleegd in juli 2024, <https://edition.cnn.com/2022/01/13/uk/uk-parliament-china-intl-gbr/index.html>.
- 33 *Verfassungsschutzbericht 2017, 2022 & 2023*. Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, juli 2018/juni 2023/juni 2024.
- 34 DBSA2. AIVD, MIVD en NCTV, november 2022.
- 35 Zie de *Predator-files* van European Investigative Collaborations (EIC). Geraadpleegd in april 2024, <https://eic.network/projects/predator-files.html>.
- 36 OM: *Topmedewerker van Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding spioneerde voor Marokko*. De Volkskrant, 7 februari 2024; Medewerkers NCTV en politie aangehouden. Persbericht Openbaar Ministerie. Geraadpleegd in september 2024, <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2023/11/01/medewerkers-nctv-en-politie-aangehouden>.
- 37 D'Hooghe, I. & Dekker, B., *China's invloed op onderwijs in Nederland: een verkenning*. Instituut Clingendael, juni 2020; Meijerink, T., *Chinese UvA-studenten bedreigd door regering China: 'Wordt regelmatig bij me aangebeld'* (2024, 1 mei). Folia. Geraadpleegd in juli 2024, <https://www.folia.nl/nl/actueel/161742/chinese-uva-studenten-bedreigd-door-regering-china-wordt-regelmatig-bij-me-aangebeld>.
- 38 *Niets is wat het lijkt. Eritrese organisaties en integratie*. DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, november 2016.

- 39 DBSA en DBSA2. AIVD, MIVD en NCTV, februari 2021/november 2022; *Cybersecuritybeeld Nederland 2023*. NCTV, juli 2023.
- 40 *Niets is wat het lijkt. Eritrese organisaties en integratie*. DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, november 2016; Terlingen, S. & Jaspers, H., Intern onderzoek: Meer verdachte Eritrese tolken bij IND. VPRO/Argos, 29 januari 2016.
- 41 Sie Dhian Ho, M., Elchardus, M., Houtkamp, C. & Van der Laan, T., *Tussen hoop en vrees. Van Ruslandschok naar Hamasschok - De verzuchting naar eigentijdse gemeenschapsafbakening*. Instituut Clingendael, februari 2024.

Oktober 2024

**Deze publicatie is een gezamenlijke
uitgave van:**

Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
(AIVD)
www.aivd.nl

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding
en Veiligheid (NCTV)
www.nctv.nl